УДК 81'373.21

Василь Лучик (м. Київ)

ПРИНЦИПИ Й КРИТЕРІЇ НОМІНАЦІЇ ТА ВІДНОВЛЕННЯ ІСТОРИЧНИХ НАЗВ У ТОПОНІМІЇ УКРАЇНИ

У статті йдеться про актуальність концепції топонімної номінації та відновлення історичних назв, яка має ґрунтуватися на чітко визначених принципах і критеріях.

Ключові слова: *перейменування, топонім, топонімна номінація.*

У зв'язку з розвитком мови на всіх її рівнях відбуваються певні зміни, які найінтенсивніше простежуються в лексико-семантичній системі. Проте цей процес не однаковою мірою позначається на загальних і власних назвах, перші з яких змінюються переважно еволюційно, відповідно до внутрішніх законів розвитку мови, а другі — часто внаслідок вольового втручання суспільних інституцій у процес топонімної номінації. Така відмінність у системі апелятивів та онімів спричинена їхніми різними властивостями, що випливають із неоднакових функцій загальних і пропріальних назв та з різного ступеня їх зв'язку з позначуваними поняттями й об'єктами. Цим зумовлено те, що апелятиви завжди є природними одиницями мови, які виникають і функціонують незалежно від волі та настроїв окремих її носіїв, а власні назви, особливо географічні, часто штучно створюють відповідні підрозділи владних структур. Наприклад, нікому не під силу замінити природні для української мови слова *вулиця, село, місто, дівчина, район* на якісь інші, натомість назву вулиці *Велика Перспективна* в Кіровограді легко поміняли на *Карла Маркса,* м. *Луганськ* перейменовували на *Ворошиловоград* і навпаки; дівчата після заміжжя змінюють свої прізвища на чоловічі тощо.

Більша частина перейменувань у системі топонімів України є невиправданою і неаргументованою. Невиправданою тому, що офіційне ім'я будь-якому об'єкту повинні надавати один раз (як людині

© В.В. ЛУЧИК, 2009

при народженні), тоді воно природно й надійно виконує свої функції, обростає відповідними конотаціями і стає своєрідною пам'яткою мови та культури, а подекуди й онімним концептом, як, наприклад, *Дунай, Дніпро, Київ, Карпати, Поділ, Хрещатик*. Його заміна (перейменування) — це втрата частки народної пам'яті й культури, зневага до народу та його спадщини. І найбільше зловживають невиправданими перейменуваннями там, де проживають переважно переселенці («люди без роду та племені»), яким байдужі місцеві традиції та історія. Неаргументованою — тому що перейменування є штучною повторною номінацією, в основі якої лежать переважно ідейно-політичні чи інші суб'єктивні мотиви, що спонукають до появи кон'юнктурних власних назв: *Кіровоград* — назва за іменем одного з лідерів партії більшовиків С.М. Кірова, який не мав прямого стосунку до цього міста й області; аналогічно меморіальну назву *Крупське* надано кільком селам[1] тощо. У колишньому Радянському Союзі було перейменовано приблизно кожен четвертий населений пункт (у Криму в 1944 р. поспіхом замінено більшість ойконімів), а в містах близько 70% центральних вулиць мали однакові назви. На значній території така ситуація зберігається й нині, що, зокрема, зумовило видання указу Президента України про заміну власних назв, які символізують тоталітарну систему або увічнюють імена людей, причетних до репресій українського народу.

Про актуальність цієї проблеми свідчить і те, що майже на всіх ономастичних конференціях, проведених в Україні з 1990 року (VI — XIII), її гостро обговорювали, приймали відповідні ухвали й пропозиції. Щоправда, пропоновані рекомендації не дали очікуваних результатів, бо Національна рада з географічних назв, створена 23 вересня 1993 р., крім ідейно-політичних перешкод в окремих регіонах, виявила свою бездіяльність — не було прийнято Закону про географічні назви, проект якого подавали до Верховної Ради, а фахівці так і не запропонували науково обґрунтованої й виваженої концепції щодо топонімної номінації та відновлення історичних назв. На нашу думку, така концепція повинна ґрунтуватися на таких загальних принципах і критеріях, які були б сприйняті всіма або переважною більшістю суспільства як об'єктивні.

Основними принципами топонімної номінації та відновлення історичних назв є:

1) назви, які виникли природним шляхом і є пам'ятками мови й культури. Їх не повинні штучно (вольовим методом) змінювати: будь-яке незакономірне перейменування — це шкідливий процес (закономірними є об'єктивно зумовлені перейменування на зразок *Українська Радянська Соціалістична Республіка > Україна*);

2) усунення заідеалізованих штучних назв має бути спрямоване насамперед на відновлення історичних топонімів, а не повинно здій-

[1] Приклади взято з [1].

снюватися загально. При цьому більшовицьке свавілля над географічними назвами України не повинно змінитися іншим свавіллям. Назви ж, які прижилися і відповідають духові українського народу, повинні залишатися (напр., ойконім *Івано-Франківськ* замість *Станіслав*), а ті, що суперечать принципу справедливості, мають бути замінені (наприклад, м. *Дзержинський* на Донеччині);

3) у процесі повернення природного стану топонімній системі України необхідно керуватися логікою історичного розвитку суспільства та науково обґрунтованими критеріями і спиратися на відповідні законодавчі засади;

4) втілення в життя такої програми повинно враховувати світовий досвід, результати соціологічних опитувань і супроводжуватися роз'яснювальною роботою; провідним має бути підхід: за старими об'єктами зберігати історичні назви, нові назви — новим об'єктам;

5) доцільно поєднувати системний підхід і поетапне повернення історичних назв з урахуванням регіональних особливостей (регіональний підхід як перехідна форма відновлення історичних топонімів України).

Відповідно до зазначених принципів у процесі надання нових і відновлення історичних назв географічних об'єктів необхідно керуватися низкою природничих, суспільно-політичних, історичних, культурних, етико-естетичних і лінгвістичних **критеріїв**[2].

Природничі критерії — урахування зв'язку назв із природними умовами існування географічних об'єктів. Основними з-поміж них є:

1) ф і з и к о — г е о г р а ф і ч н и й — відношення топонімів до місцевих географічних об'єктів, їх властивостей, форми, розташування тощо (м. *Долина*, м. *Кам'янець-Подільський*, с. *Міжгірне*);

2) р о с л и н н и й — відношення географічних назв до місцевого рослинного світу (м. *Лозова*, с. *Вишеньки*, *Камишувате*);

3) т в а р и н н и й — відношення топонімів до місцевого тваринного світу (с. *Вовче*, с. *Турія*, о. *Зміїний*).

Ці критерії традиційно були провідними в топонімії України, оскільки пов'язані з багатовіковим досвідом називання географічних об'єктів (у т.ч. внутрішньоміських) за їх природними ознаками. І лише за радянської влади пріоритети почали надавати суспільно-політичним критеріям, точніше ідеологічній доцільності. Наприклад, у Кіровограді на початку XX ст. понад 90% урбанонімів було утворено від географічних термінів, назв рослин, напрямків руху чи виїзду з міста, інших топонімів, а після встановлення радянської влади їх істотно потіснили відповідні меморіальні назви, які на 1991 р. станови-

[2] Цікаву систему критеріїв тестування номінаційних пропозицій, які спираються на політичний, історичний, культурний, етичний та естетичний аспекти, запропонували на круглому столі IX Всеукраїнської ономастичної конференції в Кіровограді (2001) місцеві краєзнавці та історики: Л. Тупчієнко-Кадирова, М. Тупчієнко, К. Шляховий.

ли понад 50% усіх мікротопонімів міста. Відновлення "повноважень" природничих критеріїв — найоптимальніший шлях відродження автентичної топонімної системи України з мінімальним ризиком загострення суспільних стосунків.

Суспільно-політичні критерії ґрунтуються на врахуванні споконвічного прагнення українського народу жити в суспільстві з таким устроєм, при якому він би був господарем на власній землі, не зазнавав би утисків з боку чужинців і діяв би за притаманними йому християнськими законами. До таких критеріїв належать:

1) д е р ж а в н і с т ь — урахування відношення топонімів до постійного бажання українців жити у власній правовій і демократичній країні (с. *Воля*, с. *Слобода*, с. *Українка*);

2) п а т р і о т и з м — урахування відношення топонімів до рідної землі, суспільно-політичних, ідеологічних і духовних пріоритетів української нації (м. *Львів,* с. *Шахтарське,* с. *Покровка*);

3) д е м о к р а т и з м — урахування суспільних традицій і думки найширшого загалу громадян, можливості відображення в назві духовних цінностей і поглядів різних етносів України, крім антидержавних і деструктивних (м. *Бахчисарай,* с. *Мамалига*).

Історичні критерії передбачають урахування кількох основних чинників у топонімній номінації:

1) і с т о р и ч н а с п р а в е д л и в і с т ь — назва не повинна суперечити праву українського народу на власну долю і власний вибір (пл. *Європейська,* майдан *Незалежності*);

2) о б ' є к т и в н і с т ь — неупереджене ставлення до різних топонімів, у яких природно відображені реальні властивості денотата і пов'язані з ним явища, що були актуальними на час виникнення об'єкта й одночасного запровадження його першої назви (с. *Мазепинці,* смт *Комсомольськ*);

3) з н а ч у щ і с т ь — відображення в найменуванні явищ національного та світового значення, особливо за умови їхнього зв'язку з місцевим об'єктом (м. *Київ,* м. *Галич,* м. *Переяслав-Хмельницький*).

Культурні критерії — пов'язані з урахуванням відповідності топонімів культурним цінностям, які вироблені українським народом та його попередниками протягом багатовікової історії. Основними з них є:

1) а в т о х т о н н і с т ь — відображення в географічних назвах явищ місцевого походження, які є звичними для культури всього українського народу або окремих його етносів і стали елементами відповідних традицій (м. *Слов'янськ,* с. *Торговиця*);

2) м а т е р і а л ь н і с т ь — відношення географічних назв до вироблених різними поколіннями населення України або іншими народами матеріальних цінностей (м. *Золотоноша,* м. *Вінниця,* с. *Пасічне*);

3) д у х о в н і с т ь — відношення топонімів до духовної сфери української та загальнолюдської культури (с. *Трипілля,* м. *Феодосія*, с. *Богодухівка*).

Етико-естетичні критерії пов'язані з відповідністю топонімів моральним цінностям і художньо-образним смакам суспільства. Сюди входять:

1) м о р а л ь н і с т ь — відповідність внутрішньої форми топонімів загальнолюдським і національним моральним цінностям (с. *Добре,* м. *Миргород*);

2) т о л е р а н т н і с т ь — терпимість до можливого відображення топонімами різних цінностей, переконань, вірувань і т. ін., якщо вони не суперечать принципам гуманізму (гора *Ай-Петрі,* м. *Херсон*);

3) м и л о з в у ч н і с т ь — здатність топонімів легко вимовлятися, добре запам'ятовуватися, не викликати неприємних звукових або смислових асоціацій (м. *Полтава,* м. *Житомир*).

Лінгвістичні критерії передбачають створення топонімів, які б відповідали нормам семасіологічного процесу, закономірностям фонетичної та лексико-граматичної системи української мови. Основними з них є:

1) е т и м о л о г і ч н и й — адекватне відбиття топонімом мотиваційних ознак, які лягли в основу його виникнення (с. *Вишня*< *вискький,* річки *Муха*< псл. **тъхъ / тохъ/ тихъ* 'пліснява; мох; болото' < і.-є. **mu(s)- / meu(s)-* 'вогкий; трухлявий, брудний'[3], *Сорока* < псл. **sorka* 'сорочка; те, що обвиває, обгортає, окутує певний об'єкт' [4], *Свиня* < псл. **Sъvina* < **sъvina* 'кривизна; звивина' < **sъvinǫti* 'звити' [5], *Слива* < псл. **sliva* 'злива, потік' [2]);

2) г р а м о т н і с т ь — відповідність оформлення назв орфографічним (на письмі) та орфоепічним (в усному мовленні) правилам української мови, у тому числі при транслітерації іншомовних топонімів (с. *Межигір'я,* м. *Вижниця,* м. *Перемишль* у Польщі);

3) о р и г і н а л ь н і с т ь — прагнення до самобутності та неповторності назв із одночасним збереженням ними простоти форми та звичності номінаційної моделі (м. *Чугуїв,* м. *Біла Церква,* м. *Запоріжжя,* с. *Івангород*).

Кількість критеріїв усередині кожної групи може бути різною, але для зручності їх співвідношення та оцінювання респондентами, а також для об'єктивного визначення суми рейтингових балів узято всього по три. Запропоновані критерії присвоєння новим об'єктам нових назв і повернення старим об'єктам історичних назв повинні пройти фахову експертизу, мати законодавчу підтримку й бути реалізованими системно та в максимально короткий термін.

1. *Бучко Д.* Інверсійний словник ойконімів України. — Lublin: Katolicki Universytet Lubelski, 2001. — 325 s.
2. *Карпенко О.П.* Гідронімікон Центрального Полісся. — К.: «Кий», 2003. — С. 156 — 157.
3. *Лучик В.В.* Автохтонні гідроніми Середнього Дніпро-Бузького межиріччя. — Кіровоград, 1996. — С. 21 — 24.
4. *Лучик В.В.* Топонімія як один з аргументів середньо наддніпрянської прабатьківщини

слов'ян // Cywilizacja — przestrzeń — tekst. Słowiańska topografia kulturowa w języku i literaturze. — Katowice: Wyd-wo UŚ, 2005. — S. 180.
5. *Шульгач В.П.* Праслов'янський гідронімний фонд (фрагмент реконструкції). — К., 1998. — С. 275 — 279.

Vasyl' Luchyk (Kyiv)

PRINCIPLES AND CRITERIA OF PLACE-NAMING AND RESTORATION OF THE HISTORICAL NAMES IN THE TOPONYMICAL SYSTEM OF UKRAINE

The article discusses the modern conception of place-naming and the problem of restoration of the historical names which has to be premised on clearly defined principles and criteria.

Keywords: toponym, place-naming, renaming.

Мовна мозаїка

ВІДСЛІДКОВУЄМО чи ***ВІДСТЕЖУЄМО*?**

Уважний читач і слухач помітив уживання "модних" сьогодні дієслів ***відслідковувати/відслідкувати***, яких не подають наявні тлумачні словники української мови. Пор. у періодичних виданнях: *Така комплексна база даних усіх хворих … допоможе* ***відслідковувати*** *масштаби епідемії та розвиток захворювання…* (День, 4.09.2008); *Ми* ***відслідковуємо*** *причини дерибану земель навколо Києва* (Україна молода, 17.06.2009); *Тариф «GPRS Монітор» допоможе підприємствам* ***відслідковувати*** *телеметричні дані* (www.vlasnasprava.info/ua/businessnews/html); *Уряд буде* ***відслідковувати*** *раціональне використовування держкоштів на об'єктах Євро-2012* (2012ua.net/news/2009-6-24-2024-0-); *Прокуратура з оргзлочинності Латвії зуміла* ***відслідкувати*** *шлях, за яким екс-прем'єр України перекидав гроші в офшори* (www.brama.com/survey/messages/13056.html); *Адже сам процес тіньового обігу коштів* ***відслідкувати*** *практично неможливо* (www.academia.org.ua/?p=385). Із контексту зрозуміло, що цими дієсловами називають тривалі і ретельні спостереження за чимось, дослідження чогось, переважно за допомогою спеціальних засобів, аби з'ясувати, визначити щось важливе. Але в нормативних словниках української мови із цим значенням зафіксовані дієслова ***відстежувати/відстежити.*** Зокрема, у Великому тлумачному словнику сучасної української мови (К.; Ірпінь: ВТФ "Перун", 2002) їх витлумачено так: "Фіксувати, повторювати який-небудь процес, результати чого-небудь за допомогою спеціальної апаратури" (стор.181). Пор. уживання їх: *Такі механізми... повинні* ***відстежувати*** *реальні зміни в ньому* [середовищі]... (Вісник НАНУ. – 1996. – №11-12); ...*Громадськість буде* ***відстежувати*** *виконання міського бюджету* (dniprograd.org/ru/news/all/2711); *У період збирання врожаю Антимонопольний комітет продовжує уважно* ***відстежувати*** *ситуацію на продовольчих ринках України* (www.nrcu.gov.ua/index.php?id=4&listid=4253); *Громадськість зможе* ***відстежити*** *зміни якості життя* (ukrprostir.net/index.php?option=com_content&task).

Отже, замість дієслів ***відслідковувати/відслідкувати*** в українській мові потрібно вживати ***відстежувати/відстежити.***

Катерина Городенська